

Shahrisabz shahrining tarixiy shakllanish bosqichlari

Magistrant - S. U.Tursunov Ilmiy raxbar - arx.f.n. dots. A.B.Balgaev

Qashqadaryo viloyatining sharqiy qismida bu davrga oid 30 dan ortiq qal'alar uy qo'rg'onlar, qishloq va shahar xarobalar topilgan. Yakkabog' tog'lari yon bag'rida joylashgan Daratepada miloddan avvalgi VI –IV asrlarga oid g'isht va paxsadan qurilgan uy joylar chizib ochilgan.

Zarafshon tog' tizmasi oldidagi Sho'robsoy boyida Sangirtepa, Uzunqir, Podayotoqtepa yodgorliklari tekshirilgan (6,7). Sangirtepa o'rnida saroy shaklida qurilgan kata bir inshoot qoldiqlari o'rganilgan. Keng maydonni egallagan uzunqir(70 ga) vohaning harbiy va ma'muriy markazi bo'lgan. Uzunqirdan Samarqandgacha bolgan masofa 70 km ni tashkil etgan.

Miloddan avvalgi III- asrda uzunqir aholisi Sho'rbosoy bo'yidan – hozirgi Kitob hududiga ko'chib shu joyda yangi shaharga asos slogan.

VII-IX asrlarda Kesh va Naxshav Qashqadaryo voxasining asosiy shaharlari bo'lib qolgan edi. Ularning har birida ark, mustaxkamlangan cichki shahar (madina, shahriston) va shahar atrofi ravot mavjud bo'lgan. X-asr arab mualliflari shahodat berishicha Keshning shahristoni va ko'handizi ushbu davrda tashlandiq holga kelib qolgan. Keshda olib borilgan qazilmalar shundan dalolat beradi.

Kesh viloyati zarafshon tog'laridan G'uzordaryogacha bo'lgan yerlarni qamrab olgan bo'lib, 16 ta tuman-rus tog'larini birlashtirgan.

Ibn Havqal va al Maqsidiy tomonidan keltiriladigan Keshning tarifi Eski Kesh (Kitob) va yangi Kesh (Shahrisabz)ga to'g'ri keladi.

Shahrisabz atrofiagi o'rta asrlar manzilgohlarida o'rganish borasida dastlabki kuzatishlar IX-XII- asrlarda Kesh nisbatan o'rta o'lchamlarga ega bo'lgan shahar ekanligini ko'rsatadi.

Qadimgi shaharsozlik madaniyati ananalari Shahrisabzda davom etib, yangi asoslarda rivojlangan.Kesh –Shahrisabzning gullab yashnashi ulug' davlat arbobi va sarkarda Amir Temur nomi bilan bog'liq bo'lgan.

Shahrisabz shahri qadimgi qismi XIV va XIX asrlarda qurilgan qo'rg'on devorlar qoldiqlari bilan chegaralangan. Tarixan shahar maydoni uning janubida qo'rg'on devorlari ichkariga qarab 450 metr surilgani hisobiga kamaygan. Shahrisabzda 1378- 1379-yillarda Temur katta obodonlashtirish ishlarini boshlaganda. Shahar (Hisor)4 darvozali paxsa qo'rg'on bilan o'raglan. Tashqi tarafdin devor bo'ylab xandaq bo'lib ustidan, ko'tarma ko'prik orqali o'tilgan. Bu vaqtda shahrisabz sharqda qadimdan ma'lum bo'lgan, tekis maydonga mo'ljallangan, kunga qaratib orientatsiyalangan hamda bosh ko'chalar chorrahada kesishgan tarixi to'rtburchakli shahar qiyofasiga kiradi. Taxmin bo'yicha bu an'anaviy sxema asosida koinot tuzulishi to'g'risidagi tushuncha bo'lib, uning ramziy modeli shahar tarxida ham mujassam bo'lgan. Bunday to'g'ri to'rtburchak shaklli shaharlar o'rta asrlarda juda ko'p bo'lgan. O'zbekistonda Shahrisabz shahridan tashqari, Buxoro, Xiva shaharlari xorijda Hirot va boshqa shaharlar misol bola oladi.

XIV asrda Shahrisabz tomonlarining uzunligi 770x1730m, qo'rg'on devorlarining perimetri 5 km masofani tashkil etgan. Chorrahada hozirdagidek bozor joylashgan edi. Janubdan shimolga bosh ko'cha o'tib, u janubdagi chirmga darvozasi bilan shimoldagi Ark (yoki Kitob) darvozasini shaharni o'rtasidan to'g'ri o'tib birlashtirgan ko'chaning shimoliy bo'lagi esa kata burchak ostida yo'nalib shahar devorining o'rtasidan chetga taqalgan edi. G'arbdagi Qorixona darvozasidan sharqdagi Kunchiqar darvozasiga qarab ketgan to'g'ri ko'cha vaqt o'tishi bilan ko'ptirsakli shaklga ega bo'lib qolgan. Asosiy ko'chalar chorrahasi Chorsu binosi bilan belgilangan. Sharqning shimoli -g'arbiy choragida Amir Temur ulkan inshoot-Oqsaroy qurdirgan edi. Uning oldida Registon maydoni bo'lgan. Abdullaxon davrida ham bu yerlarda Ark bo'lgan edi. Shaharning janubiy yarmida Dorus-Saodat va Dorut-Tilovat majmualari barpo etilgan.

XVIII-XIX asrlarda Shahrisabz mustaqil beklkning markazi edi. 1870-yilda Buxoro amirligiga qo'shildi. XIX asrda shahar qaytadan besh darvozali qo'rg'on devor bilan o'rab chiqildi. Yangi darvoza Qalmoq darvoza deb nomlangan. Shahar tarxi hozirgacha, asosan o'sha davrdagi vaziyatni saqlab qolgan. Asosiy jamoat markazlari (ma'muriy zona , bozor, me'morial majmualar) orasini turli kata kichik ko'chalar kesib o'tgan. Shahaar aholisi qurilmalari zich bo'lgan guzarlarda isteqomat qilgan. Shaharliklar

kasb-kori,urug'-aymog'iga ko'ra guzar jamoasini tashkil etgan.Shahar organizmi arxitekturaviy birlikni tashkil qilib qaytariluvchan "tipik"unsurlardan iborat edi. Ulardan shahar qiyofasini belgilovchi turar uylar va jamoat binolari turli me'moriy kompozitsiyalar tuzilgan. XIX asrning ikkinchi yarmida shaharda 30 ming aholi istiqomat qilgan.Unda 4 mingga yaqin xonadon,64 ta guzar masjidi, 6 ta madrasa. 7 ta karvonsaroy, 2 ta hammom mavjud edi.

Shahrisabz shahari boshqa o'rtacha kattalikdagi shaharlar qiyofasiga o'xshash qiyofaga ega bo'lgan. Uning tarxida XV asrga mansub bo'lgan shaharsozlik tizimi saqlanib qolgan edi.XIX asrning oxirida Shahrisabzda 52 ta guzar mavjud bo'lgan. Har guzarda uning jamoat markazlari oldi hovuzli hamda ko'kalamzorlashtirilgan guzar masjidi bo'lgan. Guzarda boshqa xildagi, masalan, jome tipidagi masjid ham bo'lishi mumkin. Markazga guzar ahli yig'ilib o'z ishlari xususida kelishib olishar edi.Bunday joylarda bazan maktab, zaviya, takiya,madrasalar ham qurilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shahrisabz. Ming yillar me'rosi.-T.: "Sharq",2002.-228 b.+64 zarv.
2. Polatov X. Shaharsozlik tarixi.-O'quv qo'llanma – T.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2008.296 b.